

УДК: 152

Хохліна О. П. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2126-5011>;

Чечко А. В. – студентка Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4677-8948>

Особливості спілкування майбутніх психологів – екстравертів та інтровертів

Висвітлено результати теоретичного вивчення проблеми спілкування в контексті професійної підготовки психологів та емпіричного виявлення наявності й характеру соціально-психологічних особливостей спілкування в майбутніх психологів – екстравертів та інтровертів. Спілкування розглянуто як форму активності людини, результатом якої є взаємодія з іншою людиною чи людьми; як багатоплановий процес встановлення й розвитку контактів між людьми, що породжується потребою спільної діяльності. Зауважено, що навчально-виховний процес з підготовки фахівця в галузі психології має базуватися на наукових знаннях щодо особливостей спілкування та їх детермінації в майбутніх психологів. Емпірично доведено, що екстраверсія та інтроверсія як характеристики темпераменту людини детермінують виникнення певних особливостей спілкування. Отримано нові дані про соціально-психологічні особливості спілкування – комунікативну установку, стратегію психологічного захисту та здатність до саморегуляції – у майбутніх психологів залежно від належності до групи екстравертів чи інтровертів. Зокрема, виявлено, що спілкування майбутніх психологів-екстравертів має такі соціально-психологічні особливості: більш виразна (ніж в інтровертів) негативна комунікативна установка з домінуванням установки на завуальовану жорстокість щодо партнерів; використання в спілкуванні миролюбності як стратегії психологічного захисту суб'єктивної реальності; низький рівень самоконтролю. Спілкуванню майбутніх психологів-інтровертів притаманні: менш виразна (ніж в екстравертів) негативна комунікативна установка з домінуванням установки на негативний досвід спілкування; використання в спілкуванні уникнення як стратегії психологічного захисту суб'єктивної реальності; середній рівень самоконтролю. Визначено змістові лінії психолого-педагогічної роботи зі студентами-екстравертами та інтровертами з метою підвищення ефективності їх професійної підготовки.

Ключові слова: спілкування; соціально-психологічні особливості спілкування; психологи; екстраверти; інтроверти; комунікативна установка; стратегія психологічного захисту; здатність до саморегуляції.

Постановка проблеми. Уміння спілкуватися належить до кола найважливіших професійних умінь психолога. Відповідно, необхідною умовою підвищення ефективності підготовки майбутнього фахівця у галузі психології є виявлення та

врахування у навчально-виховному процесі ВНЗ особливостей спілкування та їх причинної зумовленості у студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми спілкування, у тому числі спілкування психолога, присвячені праці таких вчених, як Г. М. Андрєєва, Є. П. Ільїн, О. О. Леонтєв, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко, А. В. Петровський, Н. О. Корягіна, Н. В. Антонова, С. В. Овсяннікова, Патрік Кінг, а також Дж. Тодд, А. К. Богарт, С. В. Васьківська, Т. В. Дуткевич, І. Г. Маліна-Пих, О. В. Савицька, С. П. Сагайдак, Т. М. Титаренко та ін. Але залишаються недостатньо дослідженими питання конкретних соціально-психологічних особливостей спілкування майбутніх психологів з використанням сучасних теоретичних засад і методичних засобів їх вивчення та питання детермінації становлення цих особливостей, зокрема такими властивостями суб'єкта, як екстраверсія чи інтроверсія.

Метою статті є висвітлення результатів теоретичного вивчення проблеми спілкування в контексті професійної підготовки психологів та емпіричного виявлення наявності й характеру соціально-психологічних особливостей спілкування в майбутніх психологів – екстравертів та інтровертів.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою людської життєдіяльності є її спілкування. Потреба в контакті з подібними до себе існує й у тваринному світі, однак спілкування – величезний дар, здобуток суспільного буття людини. Завдяки спілкуванню людина пізнає світ і себе, власну духовність, виконує спільну діяльність, підтримує психологічний зв'язок з іншими людьми, зберігає емоційний статус та ін.

За Б. Ф. Ломовим, спілкування – це форма активності людини, результатом якої є не перетворена навколишня дійсність – матеріальний чи ідеальний предмет (як у діяльності), а відношення (стосунки), взаємодія з іншою людиною чи людьми. Категорія спілкування охоплює відношення «суб'єкт–суб'єкт». В аналізі таких відношень розкриваються не просто дії того чи іншого суб'єкта чи впливи одного суб'єкта на іншого, а процес їх взаємодії, в якому виявляються сприяння (чи протидія), згода (чи суперечності), співпереживання та ін. [7].

А. В. Петровський відзначає, що спілкування пронизує всю життєдіяльність особи. Форми спілкування вкрай різноманітні. Але, в кінцевому рахунку, вони визначаються об'єктивними умовами, насамперед, характером суспільно-економічної формації. Спілкування, виражене в безпосередніх

міжособистісних зв'язках людей, завжди відповідає певним історично усталеним і соціально необхідним формам комунікації, і реалізується відповідно до норм соціально задовільної поведінки [9].

Спілкування, за С. Д. Максименком, – це важлива духовна потреба людини як суспільної істоти. Потреба людини в спілкуванні зумовлена суспільним способом її буття та необхідністю взаємодії в процесі діяльності. Будь-яка спільна діяльність, і в першу чергу трудова, не може здійснюватися успішно, якщо між тими, хто її виконує, не будуть налагоджені відповідні контакти та взаєморозуміння. Особливість спілкування – в його нерозривному зв'язку з діяльністю. Діяльність є головним середовищем і необхідною умовою виникнення і розвитку контактів між людьми, передавання потрібної інформації, взаєморозуміння та узгодження дій [6].

За Б. Ф. Ломовим, існують функції спілкування:

1) інформаційно-комунікативна (обмін інформацією). Ця функція охоплює процеси формування, передавання та прийому інформації. Її реалізація має кілька рівнів. На першому здійснюється врівнювання відмінностей щодо інформованості людей, які вступають у психологічний контакт. Другий рівень передбачає передачу інформації та прийняття рішень (спілкування реалізує цілі інформовання, навчання та ін.). Третій рівень пов'язаний із прагненням людини зрозуміти інших (спілкування спрямоване на формування оцінок досягнутих результатів);

2) регуляційно-комунікативна (регуляція поведінки, спільної діяльності в процесі взаємодії). Завдяки спілкуванню людина регулює не тільки власну поведінку, а й поведінку інших людей і реагує на їхні дії;

3) афективно-комунікативна (регуляція емоційної сфери людини). Вона характеризує емоційну сферу людини, в якій виявляється її ставлення до навколишнього середовища, в тому числі й соціального [7].

За визначенням М. М. Філоненко, спілкування – це зонайперше обмін повідомленнями, інформацією, яка подається у вигляді усних чи письмових текстів мовою, якою володіють співрозмовники. І здійснюється у мовленнєвих актах, різних за формою (діалог, полілог, монолог). Неодмінним учасником спілкування, крім мовця, є слухач, реальний чи уявний. Мовлення, таким чином, є конкретне говоріння, усне чи писемне, а також сприйняття (слухання або читання). С. Д. Максименко

зазначає, що змістом спілкування завжди є інформація, зумовлена потребами взаємодії людей. Вона може стосуватися повідомлення нових знань, наприклад, роз'яснення вчителем понять, пояснення сутності певних явищ, процесів, інформування про події, що відбуваються, обґрунтування певних положень, побудови гіпотез тощо. Спілкування може бути засобом передавання умінь і навичок [6].

Але спілкування – це не лише прийом та передавання інформації, а й стосунки принаймні двох осіб, де кожна є активним суб'єктом взаємодії. Крім обміну інформацією, відбувається орієнтація на іншого, тобто аналізуються мотиви, цілі, установки об'єкта інформації (іншого суб'єкта). В акті міжособистісної комунікації важливу роль відіграють значущість інформації, прагнення сприйняти її загальний зміст. За твердженням Г. М. Андрєєвої, комунікативний вплив відбувається за умови прийняття єдиної системи значень усіма учасниками акту комунікації. Лише за цієї умови можливе досягнення партнерами взаєморозуміння. Якщо немає такого загального розуміння, можуть виникати перепони в процесі спілкування, так звані комунікативні бар'єри. Останні постають унаслідок дії психологічних факторів – різних диспозицій, установок, ціннісних орієнтацій людей, їх індивідуально-психологічних особливостей тощо [1].

Безперечно, культурою спілкування має володіти фахівець у будь-якої галузі, але особливі вимоги до формування комунікативної складової професіоналізму висуває професія психолога. Навчально-виховний процес з підготовки такого фахівця має базуватися на наукових знаннях щодо особливостей спілкування та їх детермінації у майбутніх психологів. Відмічається, що діяльність психолога за своїм змістом та характером складна, різнопланова та відповідальна, адже її метою є підвищення психологічної компетентності людини, надання їй професійної допомоги, попередження і подолання різного характеру психологічних труднощів. Вона пов'язана з пізнанням особистісних особливостей людей, їх переживань та станів. Однією з особливостей професії психолога є те, що вона побудована на спілкуванні з людьми, а отже успішність його діяльності значною мірою залежить від здатності до спілкування [3, 10].

Професійне спілкування – це спеціально організований на наукових засадах, керований процес обміну повідомленнями, організації взаєморозуміння, досягнення оптимальної взаємодії,

взаємопізнання в різних видах діяльності учасників професійно спрямованої комунікації. Таке спілкування є важливим для здійснення будь-якого виду діяльності, пов'язаної з взаємодією людей. Відмічається, що рівень потенціалу до розвитку спілкування психолога детермінований системою знань, умінь і навичок психолога, пов'язаний з його перцептивно-рефлексивними, емоційно-емпатійними можливостями та мотивацією спілкування. Саме мотиваційна установка на діалог у спілкуванні є ефективним чинником успішності та забезпечує самоусвідомлення особистості у процесі взаємодії з клієнтом [4]. Від вміння спілкуватися з клієнтом значною мірою залежить ефективність психоконсультації, психотерапії та психокорекції, які передбачають щирий інтерес до людей, їхнього способу життя, емоцій, думок, вміння добирати правильні слова і тон, які забезпечують встановлення необхідного контакту, вміння слухати, терпіння та ін.

У спілкуванні як найнеобхіднішій здатності для професійної реалізації психолога виділяють складові:

- 1) уміння правильно і повно сприймати людину (спостережливості);
- 2) уміння розуміти внутрішні властивості й особливості людини (інтуїція);
- 3) уміння співпереживати (емпатія);
- 4) уміння аналізувати власну поведінку (рефлексія);
- 5) уміння керувати собою і процесом спілкування [3].

Але як проявляються у роботі майбутнього психолога конкретні соціально-психологічні особливості спілкування, які можна віднести до стильових, до тих, що свідомо чи несвідомо ним використовуються при розв'язанні професійних завдань? Чим визначаються ці особливості? Чи пов'язані вони зокрема з належністю суб'єкта до групи екстравертів чи інтровертів, що дано йому від природи? Конкретних даних (окрім загальної класичної характеристики спілкування осіб зазначених типологічних груп), які давали б відповіді на ці питання, у літературних джерелах нами не було виявлено.

Екстраверсія та інтроверсія – характеристика особистості, що визначає спрямованість психічної діяльності людини на об'єкти зовнішнього світу або на самого себе, а також переважну обумовленість цієї діяльності зовнішніми або внутрішніми по відношенню до особистості обставинами [12]. Ці характеристики належать до особливостей темпераменту – психічної властивості особистості, що характеризується динамікою

протікання психічної діяльності (інтенсивність, швидкість, темп, ритм та ін.). Кожному з типів темпераменту (сангвінік, холерик, флегматик, меланхолік) властиві своєрідні психологічні особливості [2]. Певні властивості темпераменту створюють, за К. Юнгом, екстравертований та інтровертований типи, які проявляються у поведінці в ситуаціях спілкування людини та позначаються на його особливостях.

Екстраверти (від лат. коренів «екстра» – «назовні», «верто» – «направляю») – особистості, які спрямовані назовні, вони в силу організації своїх нервових процесів потребують постійного стимулювання з боку зовнішнього середовища. Їм притаманне прагнення до нових вражень. Такі люди потребують товариства, вони невимушені в поведінці, імпульсивні, безтурботні, балакучі. Їх почуття, емоції не завжди піддаються контролю. Вважається, що екстравертам властиві товариськість, імпульсивність, гнучкість поведінки, значна ініціативність (але незначна наполегливість) та висока соціальна адаптованість. Екстраверти, зазвичай, наділені зовнішньою чарівністю, прямолінійні в судженнях, орієнтуються переважно на зовнішню оцінку. Добре виконують роботу, яка потребує негайних рішень. Екстраверти відчують велику потребу в новій інформації та контактах з людьми і тому постійно шукають можливості для спілкування, виявляючи себе в ньому як активні партнери. Вони не дуже люблять розмірковувати, активно реагують на зовнішні події, під впливом яких і спрямовується їхня активність [13].

Інтроверти (від лат. коренів «інтро» – «всередину», «верто» – «направляю») – особистості, які спрямовані всередину. Їм не потрібне значне зовнішнє стимулювання, і ця властивість формує специфіку їх поведінки. Людина-інтроверт менш контактна, їй притаманні нетовариськість, замкненість, друзів у неї небагато, але вона вірна їм надовго. Інтроверт уникає галасливих компаній; він характеризується як повільна, поважна людина, як та, що планує свої дії та вчинки, досить добре контролює емоції. Інтровертам притаманна соціальна пасивність (за досить великої наполегливості), схильність до самоаналізу і труднощі соціальної адаптації. Інтроверти краще справляються з монотонною роботою, вони обережні, охайні, педантичні. Інтроверти мають обмежену потребу в інформації та контактах, спокійно переносять самотність, люблять читати та розмірковувати, більшою мірою діють під впливом внутрішніх спонукань: переконань та намірів, а не зовнішніх подій [13].

Але чи позначається і як позначається екстравертованість та інтровертованість майбутніх психологів на конкретних соціально-психологічних особливостях спілкування, що потрібно враховувати у навчально-виховному процесі студентів, закликано було з'ясувати наше емпіричне дослідження.

На емпіричному етапі дослідження розв'язувалися завдання: 1) виявити приналежність студентів-психологів до груп-екстравертів та інтровертів, 2) вивчити та з'ясувати наявність у них соціально-психологічних особливостей спілкування, що стосуються комунікативної установки, домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні та рівня самоконтролю.

Для цього використовувались стандартизовані психологічні методики, а саме: опитувальник Г. Айзенка «Методика вивчення темпераменту» для виявлення вираженості типу темпераменту та рівня розвитку типологічних властивостей особистості; методика «Діагностика комунікативної установки» В. В. Бойка, методика «Діагностика домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні» В. В. Бойка та методика діагностики оцінки самоконтролю у спілкуванні М. Снайдера. Для обробки емпіричних даних використовувалися їх якісний та кількісний аналіз. Дослідною роботою були охоплені студенти III курсу НАВС, що навчаються за напрямом підготовки «психологія».

На основі отриманих даних щодо типу темпераменту та рівня розвитку типологічних властивостей особистості були визначені групи студентів екстравертів та інтровертів – в кожній групі по 15 осіб. Це дозволило надалі, при обробці отриманих даних щодо прояву у них комунікативної установки, домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні та рівня самоконтролю у спілкуванні, побудувати таблиці порівняльних даних, які і підлягали якісному аналізу.

Комунікативна установка. Методика «Діагностики комунікативної установки» В. В. Бойко уможлиблює дізнатися про певну готовність особистості реагувати певним чином на ті чи інші типи партнерів по взаємодії, що обумовлено наявним досвідом спілкування, оцінками та переживаннями їх сутності, поглядів та поведінки. За даною методикою виявлялася наявність негативної комунікативної установки на основі виведення оцінки за кожною її складовою (або проявом): негативний досвід спілкування; завуальована жорстокість; відкрита жорстокість; бурчання; обґрунтований негативізм. Оцінка комунікативної установки визначалася у відсотках до

максимально можливого балу прояву компонента. Якщо загальний бал сягав 33, то це свідчило про наявність виразної негативної комунікативної установки, яка несприятливо позначається на самопочутті партнерів спілкування, оскільки сприяє зростанню стану їхньої напруги, виникненню стресу. Враховуючи зазначене, наявність виразної негативної установки у спілкуванні не може бути запорукою успішної діяльності психолога і має у студента долатися чи послаблятися. Кількісні дані щодо комунікативної установки у студентів – екстравертів та інтровертів представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Дані щодо комунікативної установки в екстравертів та інтровертів

Компоненти установки	Інтроверти N=15	Екстраверти N=15
Негативний досвід спілкування	57,3 %	48,7 %
Завуальована жорстокість	46,4 %	57,2 %
Відкрита жорстокість	35,7 %	42,6 %
Бурчання	43,2 %	51,4 %
Обґрунтований негативізм	30,4 %	43,3 %
Всього	42,6 %	48,6 %

Табличні дані показують, що майбутні психологи, як інтроверти, так і екстраверти, мають виразну негативну установку щодо партнерів спілкування. Однак виявлено, що такою установкою характеризуються більшою мірою студенти-екстраверти, ніж інтроверти.

Отримані дані щодо окремих компонентів негативної комунікативної установки показують наявність відмінностей у їх проявах і, відповідно, ієрархії у кожній групі досліджуваних. Так, якщо в екстравертів домінуючими є установка на завуальовану жорстокість та бурчання, то в інтровертів – на негативний досвід спілкування. Якщо для екстравертів найменш типовою є установка на відкриту жорстокість, то в інтровертів – на обґрунтований негативізм.

Виявлене я підставою для висновку про необхідність роботи у навчально-виховному процесі в контексті послаблення

у майбутніх психологів негативної комунікативної установки з урахуванням їх належності до груп екстравертів чи інтровертів: у екстравертів має долатися установка на завуальовану жорстокість та бурчання, в інтровертів – на негативний досвід спілкування. Враховуючи суть досліджуваного психологічного явища, загальною передумовою такої роботи є зонайперше осмислення студентом та переведення у сферу свідомості своїх недоліків спілкування та їх усунення.

Домінуюча стратегія психологічного захисту в спілкуванні. Методика «Діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні» В. В. Бойко дозволила нам виявити переважання у спілкуванні однієї зі стратегій психологічного захисту, а саме – миролюбності, уникнення чи агресії. Кількісні дані щодо домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні у студентів – екстравертів та інтровертів представлені у таблиці 2. Дані представлено у відсотках до максимально можливого балу прояву кожної стратегії.

Таблиця 2

Дані щодо домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні в екстравертів та інтровертів

Домінуюча стратегія	Інтроверти N=15	Екстраверти N=15
Уникнення	59,7 %	48,5 %
Миролюбність	47,2 %	58,8 %
Агресія	5,3 %	5,2 %

Аналіз табличних даних показує, що у більшої частини студентів переважають такі домінуючі стратегії психологічного захисту як уникнення та миролюбність, що є позитивним для характеристики спілкування майбутніх психологів. Незважаючи на те, що психологічний захист – неусвідомлений механізм, який спрацьовує для збереження свого Я в ситуації загрози, домінуючі у досліджуваних стратегії вимагають наявності у них досить складних особистісних утворень вищих рівнів організації – інтелекту та врівноваженого характеру (стратегія миролюбності); волі, витримки, інтелекту для економії емоційних та інтелектуальних ресурсів (стратегія уникнення).

Але слід відмітити, що якщо для екстравертів домінуючою стратегією є миролюбність, то для інтровертів – уникнення. Відповідно, у процесі професійної підготовки психологів-

екстравертів важливим є усвідомлення ними значущості розширення можливих способів захисту свого Я за рахунок використання й іншої стратегії – уникнення, а психологів-інтровертів – миролюбності, розуміння їх переваг у різних професійних ситуаціях спілкування.

Рівень самоконтролю у спілкуванні. Кількісні дані щодо рівня самоконтролю в спілкуванні у студентів-екстравертів та інтровертів, отримані за допомогою методики М.Снайдера, представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Дані щодо рівня самоконтролю у спілкуванні в екстравертів та інтровертів

Рівень самоконтролю у спілкуванні	Інтроверти N=15	Екстраверти N=15
Низький рівень	20 %	46,7 %
Середній рівень	53,3 %	33,3 %
Високий рівень	26,7 %	20 %

Аналіз табличних даних показує, що у студентів переважає середній та низький рівень самоконтролю у спілкуванні; високий рівень здатності до самоконтролю у студентів-майбутніх психологів представлено найменшою мірою. При цьому виявлено, що більш високий рівень – середній – характеризує переважно інтровертів; а більш низький рівень – власне низький – екстравертів. Отже, серед інтровертів більше таких, які у своїй поведінці рахуються з іншими людьми, є щирими, хоч і не стриманими у своїх емоційних проявах. Екстраверти ж не вважають за потрібне змінюватися відповідно до ситуації. Вони хоч і здатні до щирого саморозкриття в спілкуванні, але це для них складає певну незручність. Виходячи з виявленого, найбільшої роботи у плані формування у значущого для професійної діяльності психолога самоконтролю у спілкуванні потребують студенти-екстраверти.

Отже, емпіричне дослідження показало наявність у майбутніх психологів екстравертів та інтровертів особливостей прояву таких соціально-психологічних характеристик професійного спілкування, як: комунікативна установка, стратегія психологічного захисту та рівень самоконтролю в спілкуванні.

Так, виявлено, що майбутні психологи, як інтроверти, так і екстраверти, мають виразну негативну установку щодо партнерів спілкування. При цьому така установка є більш характерною для студентів-екстравертів, ніж інтровертів. Отримані дані щодо окремих компонентів негативної комунікативної установки показують наявність відмінностей у їх проявах і, відповідно, ієрархії у кожній групі досліджуваних: якщо в екстравертів домінуючими є установка на завуальовану жорстокість та бурчання, то в інтровертів – на негативний досвід спілкування; якщо для екстравертів найменш типовою є установка на відкриту жорстокість, то в інтровертів – на обґрунтований негативізм.

Дослідженням доведено, що у більшості студентів переважають такі домінуючі стратегії психологічного захисту суб'єктивної реальності, як уникнення та миролюбність, що є позитивним для характеристики спілкування майбутніх психологів. Однак виявлено, що для екстравертів домінуючою стратегією є стратегія миролюбності (що заснована на інтелекті та рівноважному характері), а для інтровертів – уникнення (що заснована на волі, витримці, інтелекту для економії емоційних та інтелектуальних ресурсів).

Виявлено також, що у студентів – майбутніх психологів переважає середній та низький рівень самоконтролю у спілкуванні; при цьому більш високий рівень – середній – характеризує переважно інтровертів; а більш низький рівень – власне низький – екстравертів.

Висновки. Враховуючи отримані дані, спілкування майбутніх психологів-екстравертів має такі соціально-психологічні характеристики, як: більш виразна (ніж у інтровертів) негативна комунікативна установка з домінуванням установки на завуальовану жорстокість та бурчання щодо партнерів; використання у спілкуванні миролюбності як стратегії психологічного захисту суб'єктивної реальності; низький рівень самоконтролю. Спілкування майбутніх психологів-інтровертів характеризують: менш виразна (ніж у екстравертів) негативна комунікативна установка з домінуванням установки на негативний досвід спілкування; використання у спілкуванні уникнення як стратегії психологічного захисту суб'єктивної реальності; середній рівень самоконтролю.

Результати дослідження доводять, що важливим засобом підвищення успішності підготовки студентів до професійної

діяльності є врахування у педагогічному процесі ВНЗ їх належності до групи екстравертів чи інтровертів та тих соціально-психологічних особливостей спілкування, якими вони характеризуються. Враховуючи дані дослідження, майбутні психологи-екстраверти потребують роботи у плані послаблення негативної комунікативної установки щодо партнерів спілкування завдяки подоланню установки на завуальовану жорстокість та бурчання; розширення можливих способів захисту свого Я за рахунок використання у спілкуванні стратегії уникнення; формування здатності до саморегуляції. Майбутні психологи-інтроверти потребують роботи у плані послаблення негативної комунікативної установки щодо партнерів спілкування завдяки подоланню установки на негативний досвід спілкування; розширення можливих способів захисту свого Я за рахунок використання у спілкуванні стратегії миролюбності; підвищення рівня здатності до саморегуляції.

Емпірично доведено, що екстраверсія та інтроверсія, як характеристики темпераменту людини, детермінують виникнення певних соціально-психологічних особливостей спілкування. Отримано нові дані про соціально-психологічні особливості спілкування – комунікативну установку, стратегію психологічного захисту та здатність до саморегуляції – у майбутніх психологів залежно від належності до групи екстравертів чи інтровертів. Визначено змістові лінії психолого-педагогічної роботи зі студентами-екстравертами та інтровертами з метою підвищення ефективності їх професійної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Г. М. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2007. – 363 с.
2. Батаршев А. В. Темперамент и характер: психологическая диагностика / А. В. Батаршев. – М. : Владос-Прес, 2001. – 336 с.
3. Дуткевич Т. В. Практична психологія: Вступ у спеціальність : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич, О. В. Савицька. – Київ : Центр учб. літ., 2007. – 256 с.
4. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 576 с.
5. Кінг П. Стратегії і тактики спілкування / П. Кінг. – Київ : Книголав, 2017. – 128 с.
6. Корягина Н. А. Психология общения : учебник / Н. А. Корягина, Н. В. Антонова, С. В. Овсянникова. – М. : Юрайт, 2018. – 437 с.
7. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 445 с.

8. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник / С. Д. Максименко. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 704 с.
9. Петровский А. В. Опыт построения социально-психологической концепции групповой активности / А. В. Петровский // Вопросы психологии. – 1973. – № 5. – С. 3–19.
10. Тодд Дж. Основы клинической и консультативной психологии / Дж. Тодд, А. К. Богарт / пер. с англ. – СПб. : Сова; М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 768 с.
11. Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування : навч. посіб. / І. О. Трухін. – Київ : НПУ ім. Драгоманова, 2003. – 244 с.
12. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – М. : АСТ, 1998. – 480 с.

REFERENCES

1. Andreeva, G.M. (2007). *Socialnaia psikhologiya [Social Psychology]*. Moscow: Aspekt Press [in Russian].
2. Batarshev, A.V. (2001). *Temperament i karakter: psikhologicheskaia diagnostika [Temperament and character: psychological diagnosis]*. Moscow: Vlados-Pres [in Russian].
3. Dutkevych, T.V., & Savytska, O.V. (2007). *Praktychna psykhologhiia: Vstup u spetsialnist [Practical psychology: Access to specialty]*. Kyiv: Tsentri uchb. lit. [in Ukrainian].
4. Ilin, E.P. (2009). *Psikhologhiia obscheniia i mejlichnostnykh otnoshenii [Psychology of communication and interpersonal relationships]*. SPb.: Piter [in Russian].
5. Kinhg, P. (2017). *Stratshii i taktyky spilkuvannia [Strategies and tactics of communication]*. Kyiv: Knyhohlav [in Ukrainian].
6. Koriagina, N.A., Antonova, N.V., & Ovsiannikova, S.V. (2018). *Psikhologhiia obscheniia [Communication psychology]*. Moscow: Iurait [in Russian].
7. Lomov, B.F. (1984). *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psikhologii [Methodological and theoretical problems of psychology]*. Moscow: Nauka [in Russian].
8. Maksymenko, S.D. (2004). *Zahalna psykhologhiia [General Psychology]*. Vinnytsia: Nova knyha [in Ukrainian].
9. Petrovskii, A.V. (1973). Opyt postroeniia socialno-psihologicheskoi koncepcii gruppovoi aktivnosti [The experience of building a socio-psychological concept of group activity]. *Voprosy psikhologii - Questions of psychology*, 5 [in Russian].
10. Todd Dj. (2001). *Osnovy klinicheskoi i konsultativnoi psikhologii [Fundamentals of clinical and counseling psychology]*. (A.K. Bogart, Trans). SPb.: Sovo; Moscow: EKSMO-Press [in Russian].
11. Trukhin, I.O. (2003). *Sotsialna psykhologhiia spilkuvannia [Social psychology of communication]*. Kyiv: NPU im. Dragomanova [in Ukrainian].
12. Iung, K.G. (1998). *Psikhologicheskie tipy [Psychological types]*. Moscow: AST [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2018

Khokhlina O. – Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Aviation Psychology of the National Aviation University, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2126-5011>;

Chechko A. – Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4677-8948>

Communication Peculiarities of Future Psychologist – Extroverts and Introverts

The article deals with the results of a theoretical study of the communication problem in the context of psychologists vocational training and an empirical revealing of the presence and pattern of the socio-psychological characteristics of communication among future psychologists - extroverts and introverts. Communication is regarded as a form of human activity, the result of which is interaction with another person or people; as a multidimensional process of establishing and developing contacts between people, generated by the need for joint activities. Communication is a significant component and a necessary condition for effective professional work of a psychologist. The educational process of training a specialist in the field of psychology should be based on scientific knowledge about the features of communication and their determination in future psychologists. It is empirically proven that extraversion and introversion, as properties of human temperament, determine the emergence of certain socio-psychological characteristics of communication. New data on the characteristics of communication-a communicative attitude, a psychological defense strategy and the ability to self-regulation of future psychologists -have been obtained depending on their belonging to a group of extroverts or introverts. In particular, it was revealed that the communication of future extroverted psychologists has such socio-psychological characteristics: a more expressive (than introvert) negative communicative attitude with the dominance of the attitude toward veiled cruelty and muttering towards partners; the use of peacefulness in communication as a strategy of psychological defense of subjective reality; low level of self-control. The communication of future introvert psychologists is characterized by: less expressive (than in extroverts) negative communicative attitude with the domination of the attitude toward negative experience of communication; the use of avoidance in communication as a strategy of psychological defense of subjective reality; an average level of self-control. Accordingly, substantial lines of psychological and pedagogical work with extrovert and introvert students have been established with the aim of increasing the effectiveness of their professional training.

Keywords: communication; socio-psychological features of communication; psychologists; extroverts; introverts; communicative attitude; strategy of psychological defense; ability to self-control.